

S. Benedek András

Az ukrán és a magyar helytörténetírás Kárpátalján 1989 után

Szerényi Ferdinánd, a sokat kritizált Masaryk-akadémia főtákará, aki századunk húszas éveiben a mai Kárpátalja magyar lakosságának közművelődési ügyeiben fáradozott, alaptételként fogalmazta meg: „A honismeret az önismeret útja!” Ma már tudjuk, több annál. A jól szervült hagyománytudat a nemzeti identitás legfontosabb kötőanyaga, amely képes megőrizni nemcsak évtizedekre, de évezredekre is a szétszórtot nemzettöredékeket.

A kisebbségi helytörténet tehát – akarva-akaratlanul – politika. S e tekintetben nem e történeti segédtudomány lép ki szűk szakmai keretei közül: a tárgyyszerűségnél és a szakmai kritériumoknál megmaradva is azzá teszi a többségi nép intoleranciája, a helyi eseménytörténetet, régészetet, néprajzot torzítottan az ország-történet, a történelem és politika viszonyrendszerébe emelő öngazoló szándék.

Így van ez Kárpátalján, illetve 1944 után már ukrániai viszonylatban is. A XIX. század jóindulatú, romantikus műregéit először a századelőn és az első Csehszlovák Köztársaság idején transzformálta hitelesnek deklarált östörténetté az állampolitikai elismertséggel kacérkodó pánszlávizmus. Az új, immár birodalmi hatalmi központ(ok) számára pedig a nagyhatalmi döntések elméleti legitimálása volt fontos. A két kulcsszó: prioritás és kontinuitás.

Az elvárások megteremtették a pontosan illeszkedő, jól adjusztált történelmet. Ennek a kárpátaljai ukrán „történetírásnak” a legkirívóbb példája, mintegy összefoglalója a *Boldogság felé (Kárpátontúl vázlatos története)* c. 1973-ban ukránul, 1975-ben magyarul is megjelentetett „alapmű”. Udvari István, a Bessenyei György Tanárképző Főiskola tanszékvezetője, a kérdéskör egyik legjobb ismerője e könyv kapcsán szögezi le, hogy „Kárpátalján egészen a peresztrojka kezdetéig aktuálpolitikai célok szolgálatába állított, cinikus pártfunkcionáriusok által irányított történelemhamisítás folyt, amelynek fő tézisei: Kárpátalja autochton népessége ukrán; a terület a IX–XII. században a Kijevi Oroszország részét képezte; a magyarság a területet erőszakkal hódította meg, s az itt élőket egy évezreden át szociális és nemzeti tekintetben egyaránt kegyetlenül elnyomta; a terület Magyarország gazdasági gyarmata volt; a görög katolikus vallás, illetve egyház idegen jelenség Kárpátalja történetében; a görög katolikus papok a középkortól kezdve a Vatikán ágensei stb.” (*Kárpátaljai Szemle*, 1994. 8. sz. 20. p.) Ugyancsak Udvari István figyelmeztet arra a veszélyes szemléletmódra

is, amely Kárpátalja jelen határait és állapotát visszavetíti a múltba, s a történettudományi hipotéziseket, és a tendenciózus folklórgyűjteményeket egy prekonceptió vitathatatlan bizonyítékeként kezeli.

A szemléletváltás jeleit keresve az ukrán Kárpátalja-értékelésekben, helytörténeti monográfiákban, többé-kevésbé pozitív példaként az I. Hrancsák által szerkesztett *Kárpátalja történetének alapvonalai* (Nariszi isztoriji Zakarpattya. Z najdavnyisih csasziv do 1918. Ungvár, 1993.) c. gyűjteményt kell felemlítenünk. Az ungvári egyetem történelmi kara köré csoportosuló szerzők igencsak meghaladják a korábbi kvázi-historiográfia színvonalát. A mű fejezetcímei tárgyszerűek, a történelmi korszakok kapcsán utalnak a demográfiai viszonyokra is. Ennek ellenére hangsúlyozni kell: a szovjet korszakban megszokott és immár alaptétellé vált premisszákat azonban ezek a szerzőik is kritikátlanul – sőt velük azonosulva – érvényesítik. Így náluk bizonyítást nem igénylő tény a magyarság kései, XII. századi megjelenése a területen, a Kárpátalja-fogalom visszavetítése a múltba (Magyarország és Kárpátalja igen gyakran azonos szintű fogalomként jelenik meg!), ugyanakkor a tárgyalt terület határainak virtualitása (Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros „érintettsége” folytán) egyféle feloldást jelent módszertani bizonytalanságaik alól. Hiányzik a kötet forrásanyagának kritikája is, illetve csak akkor jelenik meg élesen, amikor pl. Lutszky Mihály (1788–1843) életművét, annak „magyarbarát” vonatkozásait bírálják.

Ez könyv sem tud tehát szakítani a több évtizedes sztereotípiákkal. Nem is könnyű ez a feladat, hiszen a szerzők személyükben is sokszor azonosak a korábbi időszak készséges „történelemidomáraival”.

Nem csoda tehát, hogy a szemléletváltás elmaradt. Nem kis részük van ebben a mai Kárpátalja területén kívül élő „diaszpóra-tudósok” műveinek. E sorba tartozik Julian Himinec *Zakarpattya zemlja ukrajinszkoji derzsavi* (Kárpátontúl az ukrán állam földje) c., 1991-ben Ungváron, a Kárpáti Könyvkiadónál (!) megjelent könyve. A szerző a harmincas években az Ukrán Nemzeti Szervezet tagja, 1938–1939-ben a rövid életű, huszti székhelyű ukrán bábá állam elnökének, Avgusztin Volosinnak közeli munkatársa. További életpályájának állomásai: Bécs, Berlin, Lemberg, majd az Egyesült Államok. Az ukrán emigráció tevékenységének aktív szereplője. 1978-tól, a kötet utószava szerint, már csak irodalmi és tudományos tevékenysége foglalja le. Ennek a „szakirodalmi tevékenységnek” nemcsak Magyarországon vannak aktuálpolitikai allúziói, de a könyv szerkesztője, Oleksza Misanic irodalomtörténész ugyancsak érinti Himinec forrásainak egyoldalúságát, sőt: a fentiekben említett *Kárpátalja történetének alapvonalai* c. monográfia szerint is egyoldalúan és túlértékelve szerepelteti az ukrán elemet Kárpátontúl történelmében. E szolid kritika után lássuk a könyv néhány konkrét megállapítását: a történelmi Kárpátontúl magában foglalta Eperjes vidékét, az egész Tiszántúlt s Erdélyt; az Árpád-házi királyok udvarában ukránul beszéltek,

mert akkoriban ez volt a művelt emberek nyelve; a századfordulón szervezett Egán-féle hegyvidéki akciót a magyar kormány csak azért nem akadályozta meg (valójában az szervezte) mert sokat adott a külföld véleményére; a Károlyi-kormány autonómiát nyújtó 1918. évi X. néptörvényének célja a magyar uralom fenntartása volt stb.

Ugyanebbe a körbe tartozik és kevés újat mond Petro Szerceso *Karpato-Ukrajinszka Derzsava* c., 1963-ban Torontóban megjelent, majd 1994-ben Lvovban (Lemberg) újra kiadott munkája, amely azonban legalább több dokumentumot idéz az 1919–1939-es időszakra vonatkozóan.

A „történelmi Kárpátalja” mítoszát különben Sztepan Pop kassai egyháztörténész ötlötte ki, akinek 1983-ban megjelent *Zapovit predkiv* (Az ősök testamentuma) c. könyve a nyolcvanas évek végén a *Mology Zakarpattya* c. területi ifjúsági lapban hosszú folytatásokban látott napvilágot, s azóta a helyi történelemálmódók katekizmusa.

Az előítéletek továbbörökítése bűn. Mégis ennek elkövetése jellemző a kárpátaljai iskolák számára kiadott segédkönyvre (Jurij Mudra: *Nas kraj – nasa isztorija. – Vidékünk – történelmünk.* Ungvár, 1984. Kárpátontúli Pedagógiai Módszertani Központ) is, minthogy a mai Kárpátalja-fogalmat visszavetíti a múltba, és az ukránokat elnyomó népekként emlegeti a magyarokat, románokat, cseheket, szlovákokat. A szerző, aki maga is középiskolai tanár, „csak” abban hibáztatható, hogy az általa felsorolt mintegy félszáz forrásból mindössze négy született a rendszerváltás után. A hamis források viszont csak hamis eredményeket adhatnak.

Ugyancsak ezt a makacsul ismétlődő szemléletet sugározza az 1991-ben Ungváron megtartott nemzetközi tudományos konferencia anyagait összefoglaló kötet (*Ukrajinszkije Karpati.* Uzshorod, 1993, Vidavnyictvo Karpati.) M. P. Tivodar az Ukrán Kárpátok etnikai viszonyait rendszerező tanulmányában kiindulópontként és vitathatatlan tényként szögezi le, hogy I. István idején Magyarország határai a Tiszától délebbre húzódtak, így („ocsevidno” – szemmel láthatóan) Kárpátontúl a Kijevi Ruszhoz tartozott. Ez a vulgármarxista megközelítés még a tudományosság álrühájába öltöztetve sem lehet egy megújuló szemlélet alapja. Ahogy a tájegység legfelkészültebb történésze, Soós Kálmán megállapítja, előkutatások nélkül nem lehet megírni Kárpátalja történetét. Ha valaki ma bemegy a beregszászi területi levéltárba, és megnézi, hogy az érintett tudósok közül ki vett kézbe egy-egy fontos dokumentumot, elképesztő kép tárul elé: – senki (*Kárpátaljai Szemle.* 1995. 1–2. sz. 18–19. p.)

Ezzel reménytelenül berögződött hamis Kárpátalja-képpel a magyar helytörténetírásnak nincs mit kezdenie; még vitába is alig szállhat a szerzőkkel, hiszen ők nem szakmai érvrendszert használnak.

A tényeket azért újra és újra leszögezheti. Kobály József Kárpátalja jelenlegi területének népei a középkorban (A kárpátaljai szláv-orosz őslakosság kérdéséhez)

c. tanulmányában (*Acta Hungarica*, 3. évf. 1992. Ungvár, 1994. 95–113. p.) a régészeti, toponímiai, nyelvészeti, embertani, történelmi, néprajzi és más tudományágak adatainak egybevetésével leszögezi: a honfoglalást megelőző és az azt közvetlenül követő időszak helyi szláv lakossága nyugati és déli szláv jellegzetességeket mutat. Kárpátalja magyarokkal való benépesítése pedig már közvetlenül a honfoglalás után megkezdődött (lásd: csomai temető), és a XIV. század kezdetére az egész síkvidéki részre kiterjedt. A honfoglalás előtti szláv telepek és az első, XIV. századi rutén betelepülés között nincs közvetlen kapcsolat. A történelmi, néprajzi és embertani adatok a rutének hazáját a Kárpátoktól északra jelölik meg, és alátámasztják kései, főleg XIII–XIV. századi megjelenésüket Kárpátalján.

Kobály Józsefen kívül a már említett Soós Kálmán foglalkozik indirekt módon a kárpátaljai ukrán (hely)történetírás módszertani és elvi-politikai anomáliáival, folyóiratokban, napilapokban megjelent ismertetésein, vitacikkein kívül elsősorban a Kézművesipar-történeti kutatások Kárpátalján és I. Rákóczi György és kora az ukrán történetírásban c. tanulmányaiban (In: *Perlekedő évszázadok – Históriai mozaikok* vidékünk múltjából. Ungvár-Bp. 1995. Intermix Kiadó.)

E sorok szerzője könyveiben (*Tettenérhető történelem*. Bp. 1993. IKVA; *Kárpátalja története és kultúrtörténete*. Bp. 1994. Bereményi Könyvkiadó; *A megmaradás esélyei*. Bp.–Beregszász 1996, HSA–Mandátum Kiadó) és Udvari István írásaiban, elsősorban a *Tallózások ukrán, ruszin és szlovák könyvek körében* c. gyűjteményében felmutatja ugyan a torzításokat, de nem száll velük aprólékos vitába, inkább a többé-kevésbé vitathatatlan adatok felsorakoztatására törekszik, beleértve az oklevelek, a régészet és nyelvészet közvetlen vagy közvetett bizonyítékait. (A jelen tanulmány szerzőjének a *Tettenérhető történelem* c. munkáját lapunk harmadik, 1994. évi évfolyamának 2. száma a 153–154. oldalon, *A megmaradás esélyei* c. munkájának tanulmány-változatát pedig első, 1991/92. évi évfolyamának 1. száma a 16–18. oldalon ismertette. – Szerk.)

Ami példamutató: a kárpátaljai magyar helytörténetírás egészében erre a jó értelemben vett pozitivista álláspontra helyezkedik mind a korábbi munkák újrakiadásakor (Lehoczky Tivadar és Szabó István megyememográfiái, a Tisza bölcsője c. gyűjtemény stb.), mind az új munkákban. Az összefoglaló kiadványokat Botlik József–Dupka György: *Ez hát a hon...* Bp.–Szeged, 1991, Mandátum–Univcrsum; ugyanók: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Ungvár-Bp. 1993. Intermix Kiadó; Dupka György: *Kárpátalja magyar személyi és intézmény-adattára*. Bp.–Ungvár 1993. Intermix Kiadó. Ez utóbbi ismertetését ld. lapunk harmadik, 1994. évi évfolyamának 2. számában a 224–225. oldalon.) ugyan még érheti bírálat, mégpedig elsősorban módszertani megközelítéseik tisztázatlansága, másrészt az adatanyag bizonytalansága miatt, a falumonográfiák (Móricz Kálmán: *Nagydobrony*. H. n. 1993, Hatodik Síp Alapítvány), a folklórgyűjtemények (Vári Fábrián László: *Vannak ringó bölcsők. Kárpátaljai magyar népballadák*. Ungvár–

Bp. 1992, Intermix Kiadó; Penckóferné Punykó Mária: Tűzoltó nagymadár. Berégújfalusi népmesék és mondák. H. n. 1993, Hatodik Síp Alapítvány) és a levéltári forrásközlések (Csatáry György: Levéltári halászatok. Ungvár–Bp. 1993, Intermix Kiadó; u.ő.: Múltunk írott ereklyéi. Ungvár–Bp. 1995. Intermix Kiadó) már vitathatatlanul maradandó értéket képviselnek. Embert próbáló honismereti adatgyűjtés eredményeit teszi közzé Keresztyén Balázs (Rákóczi virágai. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Ungvár–Bp. 1992, Intermix Kiadó; uő: Irodalmi barangolások a Kárpátok alján. Ungvár–Bp. 1993. Intermix Kiadó; uő: Magyar művelődési hagyományok kárpátaljai lexikona. Ungvár–Bp. 1995., Intermix Kiadó).

Külön fejezetet érdemelne a közelmúlt sorstragédiáival szembenező, túlnyomórészt dokumentumokat közlő irodalom (Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól [1944–1946]. Ungvár–Bp. 1993, Intermix Kiadó; Konceptiós perek magyar elítéltei. A sztálinizmus áldozatainak emlékkönyve [1944-1957]. Bp. 1993, Intermix Kiadó; Dupka György–Horváth Sándor: '56 Kárpátalján. Ungvár–Bp. 1993, Intermix Kiadó, valamint Nagy Jenő, Ortutay Elemér, Furgon Pál, Bendász István, id. Balog Sándor lágerbeszámolói).

E hosszú felsorolás sem teljes. Úgy tűnik, hogy néhány értékálló szépírói teljesítmény mellett a néhány éve „felszabadult” kárpátaljai irodalom elsősorban *tényirodalom*. S ez e maroknyi közösség jövőjét határozhatja meg a többségi mítoszok és a nagyon is gyakorlatias hatalmi intézkedések ellenére.